

Скубій Ірина (м. Харків)

Кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри ЮНЕСКО
«Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка
irinaskubij@ukr.net
УДК: (477)«1920/1930»:366

МАТЕРІАЛЬНИЙ СВІТ ДИТИНСТВА ТА ДИТЯЧІ ТОВАРИ В РАДЯНСЬКОМУ СПОЖИВАННІ В 1920–1930-ті роки

Мета даного дослідження полягає у вивченні дитячого споживання в контексті соціального та економічного життя радянської України в 1920–1930-ті роки. Стверджується, що у цей період державні органи влади, радянська пропаганда створювали/відтворювали нові дитячі товари. Доведено, що в цих умовах діти стали важливими об'єктами конструювання нової культури споживання в радянському суспільстві.

Ключові слова: діти, ідеологія, матеріальна культура, радянський, споживання, 1920–1930-ті роки.

Дослідження питання споживання у радянському суспільстві 1920–1930-х років перебуває на перетині кількох площин, які уособлюють його різні виміри для кожного з представників соціальних, гендерних чи професійних груп, як-от робітників, селян, жінок, чоловіків тощо. На перетині кожного з них можемо побачити і дитяче обличчя споживача, яке попри свою «невидимість» у контексті великої історії займає важливе місце у її творенні. Широко відомо, що саме в роки дитинства людина отримує базові цінності у процесі соціалізації, тому, очевидно, що від того, які саме та яким чином вони засвоєні будуть залежати її майбутні погляди на суспільний устрій та державу. У даному дослідженні ж йде мова про дитяче споживання і матеріальні цінності, які здобули діти радянської України в 1920-ті роки та часи сталінізму. Становлення світу дитинства відбувалося під впливом формування нової культури споживання. Звичайно, слід враховувати, що у порівнянні з іншими товарами повсякденного вжитку, дитячі товари знаходились на певній периферії, особливо в умовах повоєнної розрухи, голоду. Втім, саме це й спонукає дослідити їх процес переходу з так званих «інших» до пріоритетних.

Увага до світу дитинства з боку більшовиків обумовлюється тим значенням, яке вони надавали вихованню дітей та молоді. Дослідники розглядають це як своєрідну інтервенцію або вторгнення у світ дитин-

ства, оскільки в тогочасному суспільстві діти належали не стільки батькам, скільки суспільству, нації чи уряду [1, р. 168]. Тому виховання в душі комуністичної ідеології було можливим через забезпечення у тому числі масового споживання певних товарів. У зв'язку з цим зауважимо, що в такому випадку мова йде про ідеологічну інтервенцію у матеріальний світ дитинства. У межах даного дослідження буде показано зв'язок між дитячим споживанням та радянською ідеологією та пропагандою, як і його трансформацію під їхнім впливом. Крім того пріоритетне завдання полягає у вивченні базового асортименту дитячих товарів, які формували повсякденність радянської дитини 1920–1930-х років, у зв'язку з чим слід з'ясувати, яке місце займали товари для «квітів життя», як часто називали дітей в радянський час, в ієрархії споживання.

Переходячи до вивчення стану наукової розробки даної проблематики, зауважимо, що існуюча серед науковців дискусія про роль матеріальної культури в пізньорадянському суспільстві вимагає розширення хронологічних рамок [2, 3], а саме постановки кола питань про світ дитячих товарів у ранньорадянський період. Така необхідність обумовлюється потребою з'ясування особливостей радянської культури споживання в умовах становлення нової більшовицької влади з власним баченням на світ матеріальних цінностей. Відзначимо, що діти та дитинство в радянському суспільстві як наукова проблематика стали вже важливим напрямком сучасної історіографії [4]. Звертають на себе увагу численні дослідження дитячої матеріальної культури на прикладі РСФРР [5–13], у той час як вивчення в географічних межах інших радянських республік є скоріше виключенням або ж тільки стає предметом досліджень останніх років [14]. Разом з тим в умовах активізації вивчення радянської повсякденності серед сучасних істориків стала помітною увага до дитини як одного з суб'єктів щоденних процесів, учасника суспільних відносин та у той же час об'єкта впливу державної політики [15]. Особливості ж дитячого споживання залишаються недослідженими, попри наявність значного кола робіт з історії радянської торгівлі та споживання в цілому [16–20]. Крім того, це дослідження у значній мірі також присвячено проблемам радянської економіки, споживання, торгівлі, в межах яких і здійснюється спроба вивчення дитячого споживання в 1920–1930-ті роки.

З початку 1920-х років перед більшовиками серед багатьох інших завдань постала потреба організації постачання дітей в умовах голоду. Слід було налагодити постачання дитячих закладів, в яких утримувалися діти, що залишилися без батьків [21]. Діти не лише голодували, а й потребували речей та одягу. На губернському рівні здійснювалися спроби організувати виробництво взуття, дитячих костюмів, для чого укладалися договори з місцевими кустарями [21, арк. 6, 8, 15, 26]. Згодом виявилось,

що у якості матеріалу для них використовувався бракований товар, тому виготовлені одяг та взуття були або неякісними, або взагалі непридатними для подальшого вжитку [21, арк. 48].

Чого ж більше всього потребували діти? Про перелік найбільш необхідних речей можна сказати, дивлячись на дані про постачання евакуаційних прийомних пунктів. Так, у січні 1922 р. під час евакуації 128 дітей з Охтирки та Сум їм було надано наступні речі: тілогрійки — 10, шаровари ватні — 35, шаровари — 6, костюми — 31, плаття — 13, сорочки дитячі верхні — 78, брюки дитячі — 68, шапки — 128, сорочки натуральні чоловічі — 128, кальсони — 100, чобітки — 24, лапті — 104, панчохи — 10, обмотки — 16, портянки — 33, ганчір'я — 2 пуда [22, арк. 35]. Але й ці ресурси швидко вичерпувалися, а для наступної евакуації дітей їх часто не вистачало, не кажучи вже про солодощі, молоко та манні крупи, яких не було [22, арк. 48]. Звичайно ж, тут слід враховувати, що діти, які жили в сім'ях зі своїми батьками, були краще забезпечені, хоча це також є доволі дискусійним твердженням. Втім, саме таке «інше» дитяче постачання є достатньо показовим для вивчення його характерних рис в цілому.

Згадувана вище проблема забезпечення дітей речами не була швидко вирішена, про що свідчать дані Харківської комісії допомоги дітям. Так, у вересні 1923 р. задоволення потреб у взутті складало 10%, у верхньому одязі — 25%, білизні — 75%, повному обмундируванні — 10% [23, арк. 42]. Таким був матеріальний світ радянської дитини початку 1920-х років, в якому лише кожна десята мала власне взуття та була повністю одягнена.

Разом з тим, не дивлячись на існуючі проблеми з забезпеченням дітей найнеобхіднішими товарами, нова більшовицька влада прагнула забезпечити і контроль над речами, якими гралися діти та засобами яких вони виховувалися. Тому, очевидно, що вона спрямувала свою діяльність на створення та поширення «ідеологічно правильної» іграшки [7, с. 132–134, 190–192]. Якщо на початку 1920-х років влада тільки намагалася реалізувати цю мету, то згодом її спроби взяти під контроль «світ дитинства» стали більш помітними. Проблема ж забезпечення дітей іграшками полягала у тому, що цей ринок ще був нерозвинений. Більшість із них були дорогими та дефіцитними. Тому в дитячих журналах часто розміщувалися детальні інструкції, як зробити те чи інше удосконалення уже старих речей: «До задньої осі дитячого триколісного велосипеда можна прикріпити причеп — легеньку колясочку для малюків. Таку колясочку спробуйте зробити самостійно» [24, с. 4]. Новий дитячий журнал «Мурзилка» в умовах дефіциту 1920-х років пропонував свої оригінальні способи створення невігладливих іграшок, наприклад плаваючого лебедя або кролика: «Візьми сире яйце і проколи його булавкою з обох кінців. Потім,

тримаючи його над блюдцем, починай дути у проколоте місце. Тоді весь вміст яйця витече і залишиться лише шкаралупка. Ось із цієї шкаралупи можна будувати іграшки» [25, 1924, № 1, с. 32]. Так розвиваючи та стимулюючи творчість дитини, держава та радянське суспільство намагалось заповнити певний вакуум на ринку дитячих іграшок та речей, надаючи водночас і доступну, і просту у виготовленні саморобку. Це у свою чергу слід розглядати як типову властивість радянської матеріальної культури до розширення, що активно використовувалося як в 1930-ті роки, так і в подальші десятиліття. З цією метою видавалися окремі посібники, наприклад, як творити іграшки з пробок [26] або будувати їх з картону [27].

Очевидно, дешевше було створити зразки або заготовки якихось нескладних дитячих виробів, ігор, поширити інструкції з їх виготовлення у друкованих виданнях, зробити, як щось нове та цікаве для дитини, ніж налагодити їх широкомасштабне виробництво в умовах індустріалізації. В цих умовах більшого значення набула та властивість радянської культури, коли багато речей знаходились, ніби у системі постійного і безперервного споживання [17]. Крім того, в умовах активного будівництва соціалізму та боротьби з «буржуазними елементами» всередині країни категорія «річ» отримала негативну конотацію і пов'язувалася з міщанством та «буржуазністю» [28]. Таке розуміння сутності володіння речами в радянському суспільстві ми можемо поширити і на дитячі товари.

З початку 1930-х років більшовицьке керівництво стало більш категоричним у питаннях виховання підростаючого покоління. Проблемам товарного забезпечення та постачання дитячих установ відводилась тепер особлива увага. Так, харківська місцева влада підкреслювала значення, яке отримувала відтепер робота за оздоровлення дитинства, і ставила завданням необхідність повсякденної систематичної участі всіх органів влади у цьому та застерігала, що «відсутність справжньої більшовицької опіки про дитину ... буде розглядатися, як зрив заходів партії на ключовій ділянці» [29, арк. 46–47 зв.].

Для організації забезпечення дітей товарами першої необхідності в квітні 1932 р. на основі постанови ЦК ВКП(б) влада Харкова ініціювала створення спеціального відповідального органу. Крім того, звернемо увагу, що у цей же час у більшості округ Української радянської республіки, у тому числі в столиці — Харкові — був масовий голод. У цих умовах проблеми забезпечення дітей ставали особливо важливими. У грудні 1932 р. у звіті шкіл соціалістичного виховання було лише вказано, що «покрашено забезпечення учнів одягом та взуттям» без особливих пояснень, як це було реалізовано та в якому обсязі. На противагу цьому, забезпеченню підручниками, шкільними приміщеннями та організації ідеологічно правильного дозвілля було відведено особливу увагу

[29, арк. 137–138]. Судячи з цього, для більшовицького керівництва пріоритетним було забезпечення контролю над дитиною, ніж її матеріального стану.

Формування «нового дитинства» у Радянському Союзі та трансформація повсякденного життя дітей було можливим завдяки діяльності шкіл, парків та забезпеченню певними матеріальними цінностями, організованих спеціально для них. У зв'язку з цим, саме іграшка, як створений для дитини продукт виробництва, мала відіграти ключову роль у вихованні «квітів життя». На думку радянського керівництва, вона ніколи не була аполітичним товаром, а навпаки мала стати провідником нових форм колективного побуту [30, с. 1]. Очевидно, цій меті було підпорядковано і виробництво іграшок, про що свідчить наявність спеціальної документації про вимоги щодо виробництва дитячих виробів Харківським державним трестом трикотажної та рукавично-панчішної промисловості [31–33].

Наступним важливим етапом у формуванні світу дитячих товарів стало створення спеціального списку «правильних» та «неправильних» іграшок. У березні 1934 р. Комітет з іграшки затвердив список іграшок, які дозволялися і заборонялися для виробництва та поширення. Відповідно, його врахування було обов'язковим для всіх підприємств, які виготовляли та поширювали ці предмети дитячих радощів. Важливо, що серед 119 рекомендованих комітетом «як особливо цінні» переважали такі іграшки, як предмети побуту, тварини [34]. У першу двадцятку увійшли, зокрема, такі: 1) двигун з годинниковим механізмом; 2) підйомний кран; 3) вмивальне приладдя; 4) чайник; 5) будьонівець; 6) індик; 7) гуска; 8) півень; 9) їжак шерстяний; 10) їжак бобровий; 11) велика мавпа; 12) мала мавпа; 13) бульдог; 14) сіра миша; 15) транспортер; 16) автокран; 17) міноноска; 18) глісер; 19) вантажна машина № Н-64; 20) малий трактор [35, с. 3-5]. Погоджуючись з думкою сучасних істориків, зауважимо, що всі ці іграшки мали на меті «заповнити» простір дитячого спілкування та стати провідниками державної ідеології, важливим засобом соціального замовлення [36, с. 79]. Очевидно, що саме ці іграшки ставали найбільш бажаним об'єктом споживання та частиною дитячої повсякденності цієї доби.

В Україні питаннями виробництва та забезпечення іграшками займалось декілька установ на чолі з Комітетом з іграшки при Наркомпроді УСРР. У середині 1935 р. перед українськими підприємствами було поставлено завдання збільшити їхній випуск. Наприклад, тільки промисловою кооперацією Київської області було заплановано виготовити у другому півріччі 1935 р. на суму більше 1 млн. крб. (у той час як у першому вона становила 203 тис. крб.) [37, с. 27].

У той же час стали з'являтися радянські журнали моди, які були покликані задовольняти попит вимогливих споживачів, випускалися спеціальні журнали і з моделями дитячого плаття, які уже в свою чергу використовували швейні підприємства країни. На кількох сторінках одного з них ми можемо, наприклад, побачити декілька моделей пальт для дітей та підлітків [38, с. 20–23]. Втім, попри розвиток виробництва дитячих товарів, зокрема одягу, залишались такі товари споживання, постачання яких не було налагоджено на необхідному рівні. Серед таких, перш за все, було дитяче взуття. Так, якщо і доросле взуття буквально «діставали», то з дитячим асортиментом справи були ще гірші. Показовим у даному випадку є приклад, коли у 1935 р. розпочався новий навчальний рік, а в магазинах міста не виявилось жодної пари взуття [39, с. 57].

Із середини 1930-х років можемо спостерігати становлення власне дитячого світу споживання, який асоціюється з появою журналу «Радянська іграшка» [5, с. 204], котрий видавався впродовж 1935–1939 років і був покликаний стати центральною платформою для обговорення ідеологічно правильних зразків дитячої іграшки. На його сторінках розглядалися також поточні проблеми іграшкової промисловості СРСР та його республік, які, на думку редакції, були на той час такими: 1) відсутність необхідного ідеологічного змісту в іграшці; 2) обмежений асортимент (усього 2,5 тис. найменувань, тоді як в США — більше 50 тис.); 3) низька якість; 4) дефіцит [5, с. 204]. Примітно, що асортимент радянського дитячого споживача порівнювався з американським, який ставився за приклад, незважаючи на ідеологічні протиріччя обох держав. Обговорювалися і проблеми якості дитячих товарів. Сюжетом однієї зі статей стала продукція і харківської артілі «Іграшка», яка мала такі недоліки як тьмяні кольори, невідшліфовані ручки та погано пофарбовані деталі. Втім, попри критику відзначалося, що артіль має якісне ігрове обладнання, як, наприклад, атракціони та настільні ігри.

До кінця 1930-х років радянська влада все більше акцентувала увагу підприємств іграшкової промисловості на необхідності ідеологічного виховання дітей засобами формування правильного простору ігрової культури. Вивчення змісту журналу «Радянська іграшка» дозволяє стверджувати на існування воєнної складової у вихованні радянського підростаючого покоління та прагнення здійснити мілітаризацію його свідомості. Практично у кожному випуску журналу цих років можна знайти старі та нові зразки військових іграшок — зенітку, літак, оборонні іграшки у вигляді фігурок бійців, швидкісний танк тощо [40, с. 26]. Увага до мілітаристської тематики у даному випадку обумовлювалася напрямом зовнішньополітичного курсу радянської країни та загостренням

міжнародної ситуації у Європі та світі у цей період. Так, уже на початку 1939 р. один із випусків був повністю присвячений мілітарній тематиці, хоча постійно й акцентувалося на незадовільних темпах виробництва військових іграшок [41, с. 2]. Не випадково, в цей час серед найбажаніших для дітей були зброя, танки, солдатики, протигази. Звичайно ж, мілітаризація дитинства мала неоднозначні наслідки [15, с. 77], але саме присутність військового фактору і була характерною рисою матеріальної культури радянського суспільства того часу.

Вивчення світу дитинства на прикладі дитячого споживання та його матеріальної культури у 1920–1930-х роках дозволяє зробити висновок про те, що воно дуже чітко відображало зміни політичного та ідеологічного курсу держави, життя суспільства. Дитячі товари, їх виробництво та споживання знаходились під повним контролем органів влади. Формування образу «щасливого радянського дитинства» відбувалося шляхом забезпечення дітей ідеологічно правильними товарами, у тому числі іграшками, одягом та іншим асортиментом, хоча й залишалися суттєві проблеми із забезпеченням «квітів життя» усім необхідним. Примітно, що поряд з дорослим, саме дитяче постачання більше всього зазнавало впливів радянської пропаганди та ідеології, а тому спробу створити нового радянського дитячого споживача слід розглядати як частину завдання з формування нової радянської людини та культури споживання.

Джерела та література

1. *Hoffman L. David. Cultivating the masses. Modern state practices and Soviet socialism, 1914–1939 / David L. Hoffman. — Cornell University Press, 2011. — 344 p.*
2. *Лебина Н. Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю / Н. Лебина. — М.: Новое литературное обозрение, 2016. — 504 с.*
3. *Randall E. Amy. The Soviet dream world of retail trade and consumption in the 1930s / Amy E. Randall. — Palgrave Macmillan, 2008. — 251 p.*
4. Ребёнок и игрушка [сб. ст. / под ред.: Н.А. Рыбникова]. - М., 1924. — 90 с.
5. *Сальникова А.А. Журнал «Советская игрушка» как источник по истории советского детства 30-х годов XX века // А.А.Сальникова, Ж.А. Хамитова // Ученые записки Казанского университета. — 2013. — Том 155, кн. 3, ч. 1. Гуманитарные науки. — С. 200–211.*
6. *Сальникова А.А. История елочной игрушки, или как наряжали советскую елку / А.А.Сальникова. — М.: Новое литературное обозрение, 2012. — 240 с.*
7. *Сальникова А.А. Российское детство в XX веке: история, теория и практика исследования / А.А. Сальникова. — Казань: Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2007. — 256 с.*
8. *Смирнова Т. Дети страны Советов. От государственной политики к реалиям повседневной жизни. 1917–1940 гг. / Т. Смирнова. — М.: Центр гуманитарных ини-*

циатив, Институт российской истории РАН, Российская академия наук, Институт российской истории, 2015. — 400 с.

9. *Ball Alan M.* And Now My Soul is Hardened: Abandoned Children in Soviet Russia, 1918–1930 / Alan M. Ball. — University of California Press, 1996. — 356 p.

10. *Kelly Catriona.* Children's World: Growing Up in Russia 1890–1991 / Catriona Kelly. — New Haven, London: Yale University Press, 2007. — 714 p.

11. *Kelly Catriona.* Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero / Catriona Kelly. — London: Granta UK, 2005. — 384 p.

12. *Kirschenbaum Lisa.* Small Comrades: Revolutionizing Childhood in Soviet Russia, 1917–1932 / Lisa Kirschenbaum. — Routledge, 2001. — 242 p.

13. *Kucherenko Olga.* Little Soldiers: How Soviet Children Went to War / Olga Kucherenko. — Oxford University Press, 2011. — 320 p.

14. *Ромашова М.В.* Дети и феномен детства в отечественной истории: новейшие исследования, дискуссионные площадки, события / М.В. Ромашова // Вестник Пермского университета. — 2013. — Сер. История, № 2 (22). — С. 108–116.

15. *Гогохія Нані.* Суспільство і діти / Нані Гогохія // Українське суспільство 30-х років ХХ ст.: нариси повсякденного життя / [відп. ред. С.В. Кульчицький]. — К.: Інститут історії НАН України, 2012. — С. 751–785.

16. *Осокина Е.А.* За фасадом «сталинского изобилия». Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941 / Е.А. Осокина / 2-е изд. доп. — М.: РОССПЭН, 2008. — 377 с. — (История сталинизма).

17. *Gurova Olga.* Ideology of Consumption in Soviet Union: From Asceticism to the Legitimizing of Consumer Goods [Electronic resource] / Olga Gurova // Anthropology of East Europe Review. — V. 24, N. 2. — March 2006. — Retrieved from: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/view/237>.

18. *Hessler Julie.* A Social History of Soviet Trade: Trade Policy, Retail Practices, and Consumption, 1917–1953 / Julie Hessler. - Princeton University Press, 2004. — 366 p.

19. *Hilton R. Marjorie.* Selling to the masses: retailing in Russia, 1880–1930 / Marjorie R. Hilton. — University of Pittsburgh Press, 2012. — 344 p.

20. *Randall E. Amy.* The Soviet dream world of retail trade and consumption in the 1930s / Amy E. Randall. — Palgrave Macmillan, 2008. — 251 p.

21. Державний архів Харківської області (далі — ДАХО), ф. Р. 196, оп. 1, спр. 24.

22. Там само, ф. Р-199, оп. 1, спр. 58.

23. Там само, ф. Р-199, оп. 1, спр. 1.

24. Детский велосипед с прицепом // Пионерская правда. — 1937. — № 163 (1981). — 3 декабря.

25. Самодельные игрушки // Мурзилка. — 1924. — № 1.

26. Игрушки из пробок. — М.: Изд-во ЦК ВКП(б) «Правда», 1931. — 22 с.

27. *Лантев А.* Строим из картона / А. Лантев. - М.: ОГИЗ «Молодая Гвардия», 1932. — 12 с.

28. *Бойм С.* Общие места. Мифология повседневной жизни / С. Бойм. — М.: Новое литературное обозрение, 2002. — 320 с.

29. ДАХО, ф. Р-238, оп. 3, спр. 17.

30. *Флерина Е.* За высокое качество / Е. Флерина // Советская игрушка. — 1935. — № 1. — С. 1–2.

31. ДАХО, ф. Р-1556, оп. 1, спр. 66.

32. Там само, ф. Р-1556, оп. 1, спр. 116.

33. Там само, ф. Р-1556, оп. 1, спр. 118.

34. *Сомов В.А.* Первое советское поколение: испытание войной. — М.: АИРО XXI, 2015. — 176 с. — Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/14789>.

35. Список игрушек, разрешенных и запрещенных комитетом по игрушке Наркомпроса РСФСР. Вып. 1 за время с 19 марта 1934 г. / Под ред. ученого секретаря комитета Е.А. Флериной. — М.—Л.: КОИЗ, 1934. — 30 с.
36. Сомов В.А. Феномен игры и воспитание поколения победителей / В.А. Сомов // Историческая психология и социология истории. — 2013. — № 1. — С. 73–84.
37. И.К. Производство игрушек на Украине / И.К. // Советская игрушка. — 1935. — № 5. — С. 27–29.
38. Модели верхнего женского и детского платья: производственный альбом для швейных предприятий / Отв. ред. В.Т. Королев. — М.; Л.: Всесоюзное объединенное кооперативное издательство, 1935.
39. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / Ш. Фицпатрик. — М.: РОССПЭН, 2008. — 336 с.
40. Переяславцев А. Новые оборонные игрушки // Игрушка. — 1938. — № 8–9.
41. Двадцать один год непобедимой армии социализма // Игрушка. — 1939. — № 2. — С. 2–3.

References

- Hoffman, L. David (2011). *Cultivating the masses. Modern state practices and Soviet socialism, 1914–1939*. Cornell University Press. [in English].
- Lebina, N. (2016). *Covetskaja povsednevnost': normy i anomalii. Ot voennogo kommunizma k bol'shomu stilju*. M.: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].
- Randall, E. Amy (2008). *The Soviet dream world of retail trade and consumption in the 1930s*. Palgrave Macmillan. [in English].
- Rybnikov, N. A. (Ed.). (1924) *Rebjonok i igrushka*. Moskow. [in Russian].
- Sal'nikova, A. A. & Hamitova Zh. A. (2013). *Zhurnal «Sovetskaja igrushka» kak istochnik po istorii sovetskogo detstva 30-h godov XX veka*. Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta, Tom 155, kn. 3, ch. 1, Gumanitarnye nauki, 200–211. [in Russian].
- Sal'nikova, A. A. (2012). *Istorija elochnoj igrushki, ili kak narjazhali sovetskiju elku*. Moskow: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].
- Sal'nikova, A. A. (2007). *Rossijskoe detstvo v XX veke: istorija, teorija i praktika issledovanija*. Kazan': Kazanskij gosudarstvennyj universitet im. V. I. Ul'janova-Lenina. [in Russian].
- Smirnova, T. (2015). *Deti strany Sovetov. Ot gosudarstvennoj politiki k realijam povsednevnoj zhizni. 1917–1940 gg*. Moskow: Centr gumanitarnyh iniciativ, Institut rossijskoj istorii RAN, Rossijskaja akademija nauk, Institut rossijskoj istorii. [in Russian].
- Ball, Alan M. (1996). *And Now My Soul is Hardened: Abandoned Children in Soviet Russia, 1918–1930*. University of California Press. [in English].
- Kelly, Catriona (2007). *Children's World: Growing Up in Russia 1890–1991*. New Haven, London: Yale University Press. [in English].
- Kelly, Catriona. (2005). *Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero*. London: Granta UK. [in English].
- Kirschenbaum, Lisa. (2001). *Small Comrades: Revolutionizing Childhood in Soviet Russia, 1917–1932*. Routledge. [in English].
- Kucherenko, Olga. (2011). *Little Soldiers: How Soviet Children Went to War*. Oxford University Press. [in English].
- Romashova, M. V. (2013). *Deti i fenomen detstva v otechestvennoj istorii: novejšie issledovanija, diskussionnye ploshhadki, sobytija*. Vestnik Permskogo universiteta, Ser. Istorija, 2 (22), 108–116. [in Russian].

15. Hohokhiia, Nani. (2012). Suspilstvo i dity. In S. V. Kulchytskyi (Ed.). *Ukrainske suspilstvo 30-kh rokiv XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia*. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, 751–785. [in Ukrainian].

16. Osokina, E. A. (2008). *Za fasadom «stalinskogo izobilija». Raspredelenie i rynek v snabzhenii naselenija v gody industrializacii. 1927–1941.* (2nd ed.). Moscow: ROSSPJeN. (Istorija stalinizma). [in Russian].

17. Gurova, Olga. (2006). *Ideology of Consumption in Soviet Union: From Asceticism to the Legitimizing of Consumer Goods*. *Anthropology of East Europe Review*, V. 24, N. 2. Retrieved from: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/view/237>. [in English].

18. Hessler, Julie. (2004). *A Social History of Soviet Trade: Trade Policy, Retail Practices, and Consumption, 1917–1953*. Princeton University Press. [in English].

19. Hilton, Marjorie R. (2012). *Selling to the Masses: Retailing in Russia, 1880–1930*. University of Pittsburgh Press. [in English].

20. Randall, Amy E. (2008). *The Soviet Dream World of Retail Trade and Consumption in the 1930s*. Palgrave Macmillan. [in English].

21. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, f. r. 196, op. 1, spr. 24. [State Archive of Kharkiv Region, fund r. 196, description 1, file 24].

22. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, f. r. 196, op. 1, spr. 58. [State Archive of Kharkiv Region, fund r. 196, description 1, file 58].

23. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, f. r. 196, op. 1, spr. 1. [State Archive of Kharkiv Region, fund r. 196, description 1, file 1].

24. Stroev, A. (Ed.). (1937). *Detskij velosiped s pricepom*. Pionerskaia pravda. 1937, 163 (1981), December 3. [in Russian].

25. Smirnov, N. I. (Ed.). (1924). *Samodel'nye igrushki*. Murzilka, 1, 32. [in Russian].

26. *Igrushki iz probok*. (1931). Moscow: CK VK(p)B «Pravda». [in Russian].

27. Laptev, A. (1932). *Stroim iz kartona*. Moscow: OGIZ «Molodaia Gvardia». [in Russian].

28. Boim, S. (2002). *Obshie mesta. Mifologia povsednevnoi zhyzni*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].

29. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, f. r. 238, op. 3, spr. 17. [State Archive of Kharkiv Region, fund r. 238, description 3, file 17].

30. Flerina, E. (1935). *Za vysokoe kachestvo*. Sovetskaia igrushka, 1, 1–2. [in Russian].

31. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, f. r. 1556, op. 1, spr. 66. [State Archive of Kharkiv Region, fund r. 1556, description 1, file 66].

32. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, f. r. 238, op. 3, spr. 17. [State Archive of Kharkiv Region, fund r. 1556, description 1, file 116].

33. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, f. r. 1556, op. 1, spr. 118. [State Archive of Kharkiv Region, fund r. 1556, description 1, file 118].

34. Somov, V. A. (2015). *Pervoe sovetskoe pokolenie: ispytanie vojn*. Moscow: AIRO XXI. Retrieved from: <http://gefter.ru/archive/14789>. [in Russian].

35. Flerina, E. A. (Ed.). (1934). *Spisok igrushek, razreshennyh i zapreshhennyh komitetom po igrushke Narkomprosa RSFSR*. Vyp. 1 za vremja s 19 marta 1934 g. Moscow–Leningrad: KOIZ. [in Russian].

36. Somov, V. A. (2013). *Fenomen igry i vospitanie pokolenija pobeditelej*. Istoricheskaja psihologija i sociologija istorii. № 1, 73–84. [in Russian].

37. I. K., (1935). *Proizvodstvo igrushek na Ukraine*. Sovetskaja igrushka. № 5, 27–29. [in Russian].

38. Korolev, V. T. (1935). *Modeli verhnego zhenskogo i detskogo plat'ja: proizvodstvennyj al'bom dlja shvejnyh predprijatij*. Moskow–Leningrad: Vsesojuznoe ob'edinennoe kooperativnoe izdatel'stvo. [in Russian].

39. Ficpatrik, Sh. (2008). *Povsednevnyj stalinizm. Social'naja istorija Sovetskoj Rossii v 30-e gody: gorod*. Moskow: ROSSPJeN. [in Russian].

40. Perejaslavcev, A. (1938). *Novye oboronnye igrushki*. Igrushka. № 8–9, 26. [in Russian].

41. (1939). *Dvadcat' odin god nepobedimoj armii socializma*. Igrushka, 2, 2–3. [in Russian].

Skubii Iryna (Kharkiv)

PhD in History, assistant lecturer at UNESCO Department for “Philosophy of Human Communication” and Socio-humanitarian Disciplines, Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture

Children’s Material World and Children’s Goods in Soviet Consumption in 1920–1930s

The purpose of this research is to investigate children’s consumption in the context of social and economical life of Soviet Ukraine in 1920–1930s. Children and childhood have already become the field of historical research in Ukraine and abroad. Nevertheless, the history of children’s consumption remains unrecognized even in those fields as history of childhood and history of consumption.

By examining plans and reports of child’s goods production, newspapers, personal documents and other available sources of 1920–30s, the main aim of this research is to provoke rethinking of the meaning of consumerism, creation Soviet child’s consumption and its place in formation the Soviet style of life and everyday.

By focusing on child’s consumer goods in the early Soviet society, this investigation examines the mechanisms of their distribution and allocation as well as the spaces and practices of consumption proper. In Soviet Union, idea about children as “flowers of life” was widely used and it stood on the center of the state-building project in early Soviet period. At that time, Soviet officials faced with the difficult and very important problem of creating the Soviet childhood, norms of childhood, its everyday life and child’s consumer culture as well.

It is has been argued that during this era state officials, Soviet propaganda created and recreated new children’s commodities. In the 1920s was widely used and promoted in press the self-making toys. It was connected with well-known Soviet consumption practice of doing-by-hand. From the middle of 1930s the children consumption has been influenced by militarization campaign and control of state authorities over production of toys. However, children’s toys, as well as others consumer goods constituted an important yet inherently “other” dimension of materiality in the early Soviet era. Crucially, it is precisely the marginal position of these products and their consumer groups that allows us to re-evaluate the ‘norm’ of early Soviet consumption and to demonstrate the pervasive nature and persistent appeal of the ‘other’ commodities. It has been proved that in these conditions children became the objects of the construction of the new consumer culture of Soviet society.

Keywords: consumption, children, ideology, material culture, Soviet, 1920–1930s.

Скубий Ирина (г. Харьков)

Кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры ЮНЕСКО «Философия человеческого общения» и социально-гуманитарных дисциплин

Харьковского национального технического университета
сельского хозяйства имени Петра Василенка

**Материальный мир детства и детские товары в советском потреблении
в 1920–1930-е годы**

Цель данного исследования состоит в изучении детского потребления в контексте социальной и экономической жизни в советской Украине в 1920–1930-е годы. Утверждается, что в этот период государственные органы власти, советская пропаганда создавали / воссоздавали новые детские товары. Доказано, что в этих условиях дети стали важными объектами конструирования новой культуры потребления в советском обществе.

Ключевые слова: дети, идеология, материальная культура, советский, потребление, 1920–1930-е годы.